

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI/327

AHMET HAMDİ AKSEKİ

(Sempozyum)

Yayına Hazırlayanlar

Hüseyin Arslan - Mehmet Erdoğan

ANKARA

2004

İsmail Kara

Ahmet Hamdi Akseki merhum, Türkiye’de yaşayıp da İslâmî ilkelere imkânlar ölçüsünde sadık kalarak "sistem" içinde kendi yerini tayin etmeye ve çözümler, çıkış yolları aramaya çalışanlar için hayatı, eserleri, görüşleri ve takip ettiği strateji itibıyla dikkatle gözden geçirilmesi gereken “tıp”lerden biridir.

Nedir Akseki tipini önemli kılan?

Akseki’nin yenilgilerle, yanılgılarla, aynı zamanda büyük başarılarla bir hayatı ve mücadelesi var. II. Meşrutiyet yıllarında Sırat-ı Müstakim - Sebilü’r-Reşad ekibi içinde yer alarak İslâmcılık hareketi içindeki yerini inşa etmiş, pekiştirmiş. II. Abdülhamit’e karşı İttihat ve Terakki’yi, saltanata karşı meşrutî idareyi savunmuştur. Kişi olarak İttihatçılar, yönetim olarak meşrutiyet, beklentilerinin çok azını verince, İslâm’a karşı “mübalâtsizlik”lar daha da artınca ilk inkisârın burukluğu ve huznii onu da arkadaşlarını da derinden sarsmış.

1. Dünya Savaşı’nın acıları, belki de beklentileri bu ilk inkisârın hüznünü kısmen gölgeledi, unutturdu. Millî Mücadele yıllarında İstanbul hükûmetlerine ve padişaha karşı Ankara’yı gonufden desteklemelerinin ikinci bir inkisâr doğuracağını nereden bilebilirdi? Gerçi birçokları gibi o da inançlarının gereği neticelerden çok niyetleri ve yolun katedilişi sırasında yapılanları önemsiyordu, sorumluluğu o alanla sınırlıydı ama devrin şartları iyi ve başarılı sonuçlara olan temayülleri çok güçlendirmişti.

1920-24 yıllarında kendini hırpalarcasına çalıştı. Şeyhülislâmlığın Ankara’daki gölgesi olan Şer’iye ve Evkaf Vekâleti’nin teşebbüslerinde resmî ve fahrî etkin görevler üstlendi; Tedrisat Umum Müdürlüğü yaptığı yıllarda (1922-24) medreselerin ıslahı, eğitim kalitesinin yükseltilmesi, maddî şartlarının düzeltilmesi konularında kayda değer çalışmalar yaptı. Bir taraftan da Sebilü’r-Reşad’daki yazarlığını (bazan müstear kullanarak) sürdürdü.

Mustafa Kemal 3.2.1923 tarihinde gerçekleştirdiği Konya ziyaretinde

Darü'l-Hilâfe Medresesi'ni ziyaret etmiş ve Akseki'nin şahsı ve yaptıkları için şunları söylemişti:

“Memnuniyetle görüyorum ki tedris ve tederrüs cidden hakikat-i diniye dairesindedir. İnşallah memleketimizi, milletimizi ihya edecek asrî ve hakikî ulema faziletkâr müderrislerimiz sayesinde siz olacaksınız. Kıymetli ve hakikî ulemanın mevkiî yüksektir. Ulemamızın ve erbab-ı ilmu irfanımızın himmeti ve irşatlarıyla inşallah İbn Rüşdler, İbn Sinalar, Farabiler, İmamı Gazalîler milletimizin içinden çıkarak bu asrın tekâmülatıyla mücehhez olarak ihya-yı hakikat-ı diniye eyleyeceklerdir. Aksekili Ahmed Hamdi Efendi'yi tebrik ve kendilerine teşekkür ederim. Meşhudatımdan atiyen memleket için memnunum”(1)

I. Meclis'in feshi, Cumhuriyet'in ilânı, Lozan Antlaşması'nın Meclis'te onaylanmasından sonra esmeye başlayan nahoş rüzgârlar ve nihayet 3 Mart 1924 tarihinde peşpeşe çıkarılan 3 kanun (hilâfetin ilgası, medreseleri kapatma, din eğitimi kısıtlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'ni lağvederek Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kuran kanun) Akseki ve arkadaşları için ikinci büyük yenilgiyi ve yenilgiyi getirdi.

İstanbul'a, yani yakın geçmişe döndü. Ne yapacaktı? Köşesine mi çekilmeliydi? Ankara yâranına karşı tavizsiz ve gayrîkanunî bir mücadele yürütebilir miydi? Onlarla bir şekilde anlaşarak/uzlaşarak kısmî başarılar elde edebilir, daha büyük felâketlere ve zararlara engel olabilir miydi? Gelene ağıdına gidene paşam diyebilir miydi?...

Düşündü. Hocalarına, meslektaşlarına, arkadaşlarına baktı. II. Meclis'e alınmayan İstiklâl Marşı yazarı Mehmet Akif “zemine münkesir, âsümâne muğber” olarak kendini Mısır'a sürgün etmeyi düşünüyordu. Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi çoktan memleketi terketmişti ve diyar-ı gurbetten Ankara'ya ağır ve ateşli tenkitler yağdırıyordu. Elmalılı Hamdi Efendi gibi birçok tanıdığı, yakını kendi memleketlerinde adı sanı bilinmez, yerleri yurtları meçhul biri olmaya doğru yol alıyordu. Bediüzzaman Said Nursi'nin sürgün ve göz hapsi yılları yakındı. Şemsettin Günaltay gibi bazı meslektaşları ve arkadaşları da CHP içinde, Meclis'te muteber makamlarda emin yerler bulmuşlardı... Bu ve benzeri isimlerin hepsi yenilgi ve yenilgide kendisine benziyordu fakat durum hakkındaki değerlendirmeleri ve tavır alışları farklılıklar taşıyordu.

İlk Diyanet İşleri Başkanı merhum Rıfat Börekçi'nin Ankara'ya dönmesi ve Diyanet Teşkilatında görev almasını isteyen ısrarlı haberleri kendisine ulaştığında kararsızlıklar içindeydi. Haber tercihini süratlendirdi; “bir şekilde

(1) *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Şubat 1341.

uzlaşarak mücadeleye devam" kararını verdi ve Ankara'ya döndü.

Necip Fazıl Kısakürek Bahriye Mektebi'nde din dersi hocası olan Akseki için şunları yazıyor:

"O bir fail değil münfaildir."

"Sam yelinin yakıp kavurduğu bir yaprağı elinize aldığınız zaman nasıl onda zerihli rüzgâra ve yaprağa ait butiin tesir ve teessürleri renk renk ve çizgi çizgi okursanız Aksekili Ahmet Hamdi Hoca'da da malum rejimlerin Diyanet temsilciliğine katlanmış mu'min bir insan görürsünüz. Demek ki o Diyanet İşleri'nin alâkalısı bulunduğu sure içinde *müspet eser vermek ve müessir olntak yerine, ancak menfi esere mukavemet etmiştir ve müteessir* olabilmenin akibetini temsil edebilmiştir (...)"

"Hocam, dedim ona; günün şartlarına göre siz bu makamda oturacağınıza sırtınızda bir kufe, kanalizasyon temizleyiciliği yapsanız ve necaset taşısanız daha hafif olmaz mı?"

"Yuzu kireç kesildi. Hakkın var Necip Fazıl dedi; fakat ben bu makama, daha fazla kötülüğe mani olmak için katlanıyorum."(2)

Necip Fazıl'ın bu görüşmeyi ve konuşmayı 1947 yılından sonra yaptığını hatırlatmamız lazım. Yani çok partili hayata geçiş sürecinin getirdiği nisbî gevşemeler ve serbestiyet şartlarında konuguyor, değerlendirmede bulunuyor. Nihai olarak da Akseki'nin "daha fazla kötülüğe mani olmak için" Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir makama katlanmasını yanlış buluyor, küçümsüyor, aşağılıyor.

"Ben gidersem daha kotuleri gelir / işleri daha kötüye gider" düşünme kalıbının yakın tarihimizde birçok haksız, yersiz ve onur kırıcı işlerin yapılması veya sineye çekilmesinde mazeret olarak kullanıldığını biliyoruz. Acaba Akseki'nin 1924 - 51 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda, önce Müşavere Heyeti azası, sonra tek başkan yardımcısı, nihayet başkan olarak yaptıklarını bu kalıp ifadenin sadeliği ve sığılığı içine sığdırabilir miyiz? Acaba 'münfail' (pasif) ve 'müteessir' (edilgin) kelimeleri onun yaptıklarını tek başına açıklamaya yeter mi?

Bu satırların yazarının cevabı hayırdır.

Akseki'nin ve diğer bütün Diyanet İşleri Başkanlarının çerçevesi ve ana istikameti siyasî merkez tarafından sıkı sıkıya çizilmiş bir görevi kabul ettikleri doğrudur. Fakat özellikle Akseki'nin bu çerçeve içinde "fail ve muessir"

(2) Bu değerlendirme Necip Fazıl'ın 1969'da MTTB'de verdiği bir konferanstayer alıyor. Metni için bkz. Hitabeler, 2. bs. İstanbul Büyük Doğu Yay. 1985, s. 92 - 100; aynı metin için ayrıca bkz. İsmail Kara, Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, III, İstanbul Pınar Yay. 1994, s. 346-50.

olarak yaptıkları hesaba katılmadığı zaman yalnız ona haksızlık yapmış olmakla kalmayız; hâlâ etkileri devam eden çok sıkıntılı bir dönemin İslâmî endişe sahibi insanlar tarafından nasıl değerlendirildiğini, hangi stratejiler takip edilerek geçirtilendiğini (hatta yer yer geçersiz kılındığını) ve bütün bu olup bitenlerin ne tür dinî, siyasî ve toplumsal şartlarla örtüştüğünü de gözden ırak tutmuş oluruz. Bu da kendimize karşı bir haksızlık ve bîgânelik olur.

Bir tavrı ve bunun neticelerini göstermesi açısından, nerede ise hiçbir dinî yayının olmadığı bir dönemde, 1924-45 yılları arasında Akseki'nin yazdığı ve devletin bütçesiyle yayınlattığı kitapların listesi dikkatle bakılması ve değerlendirilmesi gereken bir siyasete, kararlılığa ve şuura işaret etmektedir. Bu hacim ve bu muhteva o dönemin şartlarında benzeri olmayan bir hadisedir ve çok büyük bir boşluğu doldurmuştur. (Unutmamak gerekir ki 1933'te yayınlanan İslâm Dini kitabı 1951 yılında açılan İmam-Hatip Okulları'nda uzun müddet ders kitabı olarak okutulmuştur).

Akseki'nin 1924 - 45 yılları arasında resmî müesseselerin yayınladığı kitapları şunlardır:

1. Ahlâk Dersleri (1924, Diyanet'in ilk kitabı).

2. Askere Din Dersleri (1925, Mareşal Fevzi Çakmak'ın resmî isteğiyle yazılmış ve ordu mensuplarına okutulmuştur).

3. İslâm Dini Fitrîdir (1925).

4. Köylüye Din Dersleri (1928).

5. Ve'l-Asr Suresinin Tefsiri (1928).

6. İslâm (1928).

7. Müslümanlıkta İktisadın Esasları (1932).

8. İslâm Dini (1933, ilk baskısı Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından yapılmış, müteakip baskıları yakın senelere kadar Diyanet İşleri Başkanlığı'nca gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet döneminde yazılmış en önemli ilmiyal kitabı olan bu eser bugüne kadar 2 milyon civarında basılmıştır).

9. Peygamberimiz Hz. Muhammed ve Müslümanlık (1934).

10. Tayyare ve Kuvvet (ts.)

11. Yeni Hutbelerim (2 C. 1936, 1937).

12. Ramazan Armağanı (1937).

13. Yavrularımıza Din Dersleri (2 C. 1941, 1948).

14. İslâm Fitrî Tabîî ve Umumî Bir Dindir-1 (1943).

15. Peygamberimiz'in Vecizeleri (1945).

II. TBMM'nin, tahmin edilebilecek gayeler doğrultusunda Kuran-ı Ke-

rim'in tercüme ve tefsiri ile bir hadis külliyyatının terciimesinin hazırlattırılarak basılması için aldığı kararı Meclis'in gayelerinin dışına, hatta hilâfına kaydırarak gerçekleştirmek ve bugün bile aşılammış iki büyük külliyyatı (Elmalılı Hamdi Efendi'nin Hak Dini Kuran Dili adlı tefsiri ile Babanzâde Ahmet Naim Bey'in başlayıp Kamil Miras'ın tamamladığı Tecrid-i Sarih Tercüme ve Şerhi) Türk kültürüne kazandırmakta da Akseki'nin tavrı ve siyaseti belirleyici olmuştur. Kur'an mealinin Akif'e, tefsirinin Elmalı Hamdi Efendi'ye, Buhari tercümesinin Babanzâde Ahmet Naim Bey'e verilmesi ve bu kitapların basılması aşamasında zorlukları göğüsleyen, iki tarafı da "idare" ve ikna eden Akseki'dir. (Bu çalışmalar için ikn edilen ve siyasî merkeze kabul ettirilen ehliyet sahibi kişilerin o yıllarda rejimle problemlili insanlar oldukları unutulmamalıdır).⁽³⁾

Akseki, inzivaya çekilme veya akıntıya katılmak dışında alternatiflerin olmadığı bir dönemde siyasî merkezle bir tur zımnî uzlaşmayı seçmiştir. Yaptıklarına ve alıp-verdiklerine baktığımızda bu uzlaşmanın, neticeleri istihsal edilmiş bir siyasete yaslandığını görüyoruz.

III. Yıl 1925. Ahmet Hamdi Akseki 1920'de kurulan Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti'ne üye olduğu ve gizli faaliyetlerine katıldığı gerekmesiyle 40 gün tutuklu kaldıktan sonra Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde idam talebiyle yargılanıyor. Netice: 11 idam, birçok ağır ceza... *Cumhuriyet* gazetesinin aktardığına göre mahkeme reisi Akseki'ye şunları söylüyor:

"Mahkeme kurulu sizden yararlanacağına inanıyor. Şu şartla ki inkılâbın bugünkü esaslarına en ufak bir uygunsuzluk yapmamalısınız. Durumunuz ve gençliğiniz bakımından bilhassa Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünden sonra daha vatanî hizmetlerde bulunabilirdiniz ve bulunabilirsiniz. Bu bakımdan beraatinize karar verildi."⁽⁴⁾

Bu sözleri mahkeme reisi, bu açıklıkta ve insanların gözü önünde Akseki'ye soyledi mi bilmiyoruz. Çünkü o dönemde (ve her dönemde) rejime bozazanlık yapan gazeteler emir ve komuta zinciri içinde birçok hadiseyi ve sözü, olmuş gibi, olması gerektiği gibi aktarıyor, yazıyorlardı. Ama herkes biliyor ki Ankara yaranına bağlı gazeteler birilerine, bir yerlere mesaj iletiyorlardı. Sozun sıhhat derecesi, söylenme şekli ve giddeti ne olursa olsun ortada bir gerçek vardı; Akseki merhumun boynu ilmekten kurtulmuştu fakat sırtına tah-

(3) Akseki'nin bu yoldaki yorucu ve kararlı çalışmaları ve müelliflerin tutumları için bkz. Eşref Edip, Mehmet Akif, 2. bs. İstanbul 1960, s. 188, 189, 198, 205. Ayrıca bkz. İsmail Kara, "Cumhuriyet Türkiye'sinde dinî yayıncılığın gelişimi üzerine birkaç not", *Toplum ve Bilim*, sayı: 29-30, Bahar - Yaz 1985, s. 159-60.

(4) 19.7.1925 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinden nakleden Tank Zafer Tuna'ya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul Hürriyet Vakfı Yay. 1986, II, 582, dn. 26.

mil edilen, taşınması istenen yükler ve ağırlıklar artmıştı.

Akseki ve benzeri birçok insan kendilerine yüklenen yükün ne olduğunu, kenarını köşesini, menfisini müspetini çok iyi bildikleri ve kestirdikleri için tahammül sınırlarını ve hacimlerini de diplomatça denebilecek derecede iyi ayarladılar; dıştan bakıldığında pasif gibi gözüken çok aktif bir siyaset ve tutum geliştirebildiler. Akseki çerçevesinde bunun en açık göstergelerinden biri de 12.12.1950 tarihinde Diyanet İşleri Başkanı sıfatıyla üst makamlara takdim ettiği “Din tedrisatı ve dinî müesseseler hakkında bir rapor” başlıklı uzun yazısıdır.(5)

Rapor giriş cümlelerinden sonra şöyle başlıyor.

“Bilinen bir hakikattır ki *din insanlarda fitrî bir duyudur*. Bazı efkâr-ı esasiye gibi *din fikri de insanın fıtratında merkûzdur*. İslâm itikadına göre, İslâm felsefesine göre bu dinî duygunun kaynağı, beşerin fıtratı ve akl-ı selimdir. Bunun içindir ki İslâm düşüncesine göre *din hem naklî hem de makuldür*. Dinin nakle müstenit olması makul olmasına ve akla dayanmasına münafi değildir. İslâm’da mesned-i teklifin akıl olması da bundandır. Ve yine bunun içindir ki Orta Çağ’da Avrupa’da *ilim ve din kavgası Müslümanlıkta yoktur ve olamaz*. Nasıl ki Eflatun ve Aristo’nun eserlerini şerh ve bunlardaki fikirleri benimseyen ve daima müdafaa eden ve kendi eserlerinden birçokları da son asırlara kadar Avrupa darülfünunlarında tedris edilen büyük Türk filozofu İbn Sina aynı zamanda büyük bir âlimdir, bir müfessirdir, bir fakihdir; Farabi, İbn Rüşd ve Fahr-i Razi gibi büyük İslâm filozofları da böyledir. Bunlar müspet ve aklî ilimlerle naklî ve nassî ilimleri hiç tenakuza düşmeden kendilerinde cem etmişlerdir(...).”

“Garpta kendilerine din babaları süsünü verenlerle ilim adamları arasında şiddetli ve sürekli çarpışmalar vukua geldiği ve ilim adamları diri diri ateşlerde yakıldığı ve böylece ilim ve din münazaası kanlı safhalar arz eylediği zamanlarda İslâm ilim adamları bu iki kudreti tetkik ve telife çalışmış ve her yerde irfan ocakları alabildiğine ilerlemişti.(...)”

“Vaktiyle garpte vukua gelen din ve ilim münazaaları bizde mevcut olmadığı için gerek Meşrutiyet ve gerek Cumhuriyet inkılâpları dine ait ne varsa hepsini kaldırıp atmakla neticelenmemiş, bilakis evvelâ medreselerde ve dinî müesseselerde asrî bir ıslahat yapılması lüzumu ileri sürülmüş ve bu yol-

(5) Metni için bkz. *İslâm dergisi*, C. III, sayı: 34, s. 295-300, Temmuz 1960; İsmail Kara, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi*, II, ilaveli 3. bs. İstanbul Kitabevi Yay. 1997, “Ahmet Hamdi Akseki” bölümü. Raporun ilk cümleleri: “29 seneden beri fasılasız olarak din müesseselerinin başında bulunduğum cihetle bu müesseselerin o zamandan bugüne kadar geçirmiş olduğu safhalarla bugünkü durumu bir hulâsa ederek bundan sonra alması gereken şekil hakkındaki fikirlerimi de arz edeceğim”.

da kanunlar tedvin edilerek Meşrutiyet'e kadar büsbütün bakımsız bir halde kalmış olan din müesseselerindeki sakim usûller kaldırılıp onların yerine yeni ve ilmî metotlar konulmuş ve böylece asrî ve müspet bir şekle sokulmuştu.(...)”

Sıcak ve “makul” bir giriş değil mi? Akseki bundan sonra tek partili yılların din işleri ve lâiklikle ilgili mevzuatını, tavırlarını ve tatbikatını ince bir tenkitten geçiriyor, ardından da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın statüsü başta olmak üzere dinî vakıflar, din eğitim ve dinî hayatın bütün vecheleriyle ilgili yapılması gerekenleri belli bir mantık örgüsü içerisinde anlatıyor, bir tür ders veriyor.

Muhtevası ve siyaseti itibarıyla hâlâ önemini koruyor bu rapor. Birçok şeye niçin tahammül ettiğini çok iyi bilen bir insanın aldığı ve verdiği derslerin önemini koruduğu gibi.

Bugün için Akseki örneğinden yola çıkarak sorulacak asgari iki soru var. Siyasî merkezle uzlaşma arayışı mecburiyeti hâlâ devam ediyor mu? Bugün rejimle uzlaşan/uzlaşma yolları arayan İslâmî endişe sahiplerinin elde etmek istedikleri “meşru” talepleri var mı ve tabî bunları elde edebiliyorlar mı?